

НАЦІОНАЛЬНИЙ ІСТОРИКО-ЕТНОГРАФІЧНИЙ
ЗАПОВІДНИК «ПЕРЕЯСЛАВ»

ПЕРЕЯСЛАВІКА

НАУКОВІ ЗАПИСКИ

Збірник наукових статей

ВИПУСК 12 (14)

**НАЦІОНАЛЬНИЙ ІСТОРИКО-ЕТНОГРАФІЧНИЙ
ЗАПОВІДНИК «ПЕРЕЯСЛАВ»**

П Е Р Е Я С Л А В І К А
Наукові записки

**Збірник наукових статей
Міжнародна історико-краєзнавча конференція
«Наукові студії М.І. Сікорського»**

Випуск 12 (14)

УДК 94(477)(08)

П 27

ПЕРЕЯСЛАВІКА: Наукові записки Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав»: Збірник наукових статей. – 2017. – Випуск 12 (14). – 566 с.

Рецензенти: Молоткіна В.К., доктор історичних наук, професор; Ніколаєць Ю.О., доктор історичних наук, професор.

Редакційна колегія: Лукашевич О.М., кандидат історичних наук, доцент (головний редактор); Бузян Г.М., Заслужений працівник культури України; Вовкодав С.М.; Гайдаєнко І.В., кандидат історичних наук (відповідальний секретар); Жам О.М.; Колибенко О.В., кандидат історичних наук, професор; Кузьменко А.В., кандидат історичних наук, старший науковий співробітник; Тетеря Д.А.; Ткаченко В.М., кандидат історичних наук, старший науковий співробітник; Ткаченко Н.Г.; Юрченко О.В., кандидат історичних наук.

Рекомендовано до друку Вченою радою Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав».

До збірника увійшли матеріали II-ї Міжнародної історико-краєзнавчої конференції «Наукові студії М. І. Сікорського», присвяченої засновнику Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав», Герою України Михайлу Івановичу Сікорському.

Для істориків, краєзнавців, викладачів, аспірантів, студентів та усіх, кого цікавлять культурні надбання України.

Зважаючи на свободу наукової творчості, редколегія бере до публікації й статті тих авторів, думки яких не в усьому поділяє.

На першій сторінці обкладинки: фото Музею народної архітектури та побуту Середньої Наддніпрянщини (70-і рр. ХХ ст.); фото Героя України, фундатора музейної справи на Переяславщині М.І. Сікорського.

Перекладач та редактор англійських текстів: Василь Набок.

ISBN 978-617-7009-00-0

Національний історико-етнографічний заповідник «Переяслав», 2017

ЗМІСТ

ВІД УПОРЯДНИКІВ	5
<i>Світлана Авраменко</i> ВНЕСОК ПАРАФІЯЛЬНОГО ДУХОВЕНСТВА У РОЗВИТОК ПОЧАТКОВОЇ ОСВІТИ В ПЕРЕЯСЛАВСЬКОМУ ПОВІТІ ПОЛТАВСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ (СЕРЕДИНА ХІХ – ПОЧАТОК ХХ СТ.)	11
<i>Наталія Астапенко</i> ПРОВЕДЕННЯ УКРАЇНСЬКИХ НАРОДНИХ СВЯТ ЛІТНЬОГО КАЛЕНДАРНОГО ЦИКЛУ У НАЦІОНАЛЬНОМУ МУЗЕЇ НАРОДНОЇ АРХІТЕКТУРИ ТА ПОБУТУ УКРАЇНИ: ТРАДИЦІЇ І СУЧАСНІСТЬ	16
<i>Валентина Білоусько, Галина Бузян</i> ДВА УНІКАЛЬНІ АРТЕФАКТИ З ПОСЕЛЕННЯ ТРИПІЛЬСЬКОЇ КУЛЬТУРИ КОСЕНІВКА	21
<i>Інна Більченко</i> ДЖЕРЕЛЬНА ТА ІСТОРИОГРАФІЧНА БАЗА ДОСЛІДЖЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ МИХАЙЛА СІКОРСЬКОГО – ФУНДАТОРА МУЗЕЙНОЇ СПРАВИ ПЕРЕЯСЛАВЩИНИ	29
<i>Ірина Бова</i> КОЛЕКЦІЯ СУЛІЙ У ФОНДОВІЙ ЗБІРЦІ НАЦІОНАЛЬНОГО ІСТОРИКО- ЕТНОГРАФІЧНОГО ЗАПОВІДНИКА «ПЕРЕЯСЛАВ»	36
<i>Надія Бойко</i> НАЦИСТСЬКИЙ РЕЖИМ НА ПЕРЕЯСЛАВЩИНІ В СПОГАДАХ ОЧЕВИДЦІВ (ОГЛЯД ДОКУМЕНТІВ ЦДАГО УКРАЇНИ)	43
<i>Валентина Бойченко</i> ХАТНІ ІКОНИ СЕРЕДНЬОЇ НАДДНІПРЯНЩИНИ З КОЛЕКЦІЇ НМНАПУ	50
<i>Олег Болюк</i> ДЕРЕВ'ЯНІ САКРАЛЬНІ СПОРУДИ ПОКУТТЯ: ЛОКАЛЬНІ ВЗАЄМОВПЛИВИ ТЕСЛЯРСТВА І ТОПОГРАФІЯ АРХІТЕКТУРНОГО ДЕКОРУ	57
<i>Галина Бузян</i> М. І. СІКОРСЬКИЙ ТА АРХЕОЛОГІЯ ПЕРЕЯСЛАВЩИНИ 50-80-Х РР. ХХ СТ.	64
<i>Галина Бузян, Олександр Юрченко</i> ДОСЛІДНИКИ АРХЕОЛОГО-АРХІТЕКТУРНИХ ПАМ'ЯТОК ПЕРЕЯСЛАВА 40 – 60-Х РР. ХХ СТ.: МАТЕРІАЛИ ДО ЕНЦИКЛОПЕДИЧНОГО ДОВІДНИКА	89
<i>Марія Верговська</i> ЖИТТЯ ТА ПОБУТ СІЛЬСЬКИХ ПАРАФІЯЛЬНИХ СВЯЩЕНИКІВ СЕРЕДНЬОЇ НАДДНІПРЯНЩИНИ КІНЦЯ ХVІІІ – ПОЧАТКУ ХХ СТ.	107
<i>Сергій Верговський</i> МИКОЛАЇВСЬКА ЦЕРКВА 1763 Р. З С. ГОРОДИЩЕ МЕНСЬКОГО Р-НУ ЧЕРНІГІВСЬКОЇ ОБЛ. (ДО ОБГРУНТУВАННЯ ВІДТВОРЕННЯ ПЕРВІСНОГО ВИГЛЯДУ)	111
<i>Сергій Вовкодав, Олександр Юрченко</i> СИСТЕМА ЗАСЕЛЕННЯ ПІЗНЬОРИМСЬКОГО ЧАСУ БАСЕЙНУ Р. БРОВАРКА НА ПЕРЕЯСЛАВЩИНІ	121
<i>Петро Вовченко</i> ТРАДИЦІЯ ВКРИВАННЯ ДАХІВ М'ЯТОЮ СОЛОМОЮ НА ПОЛТАВЩИНІ ТА СЛОБОЖАНЩИНІ ТА ЇЇ ПРОДОВЖЕННЯ В МУЗЕЯХ ПРОСТО НЕБА	135
<i>Віталій Гедз</i> Г.С. ЧЕРЕШНЬОВ – ФУНДАТОР ФОНДОВОЇ КОЛЕКЦІЇ МАКАРІВСЬКОГО РАЙОННОГО ІСТОРИКО-КРАЄЗНАВЧОГО МУЗЕЮ	142

ДОСЛІДНИКИ АРХЕОЛОГО-АРХІТЕКТУРНИХ ПАМ'ЯТОК ПЕРЕЯСЛАВА 40 – 60-Х РР. ХХ СТ.: МАТЕРІАЛИ ДО ЕНЦИКЛОПЕДИЧНОГО ДОВІДНИКА

Публікуються матеріали про дослідників археолого-архітектурних пам'яток давньоруського Переяслава середини 40 – початку 60-х рр. ХХ ст., які можуть бути використані при підготовці енциклопедичного довідника з історії Переяславщини.

Ключові слова: археологічні дослідження, дослідники, пам'ятки, Переяслав, енциклопедичний довідник.

На сучасному етапі серед науковців та широкого загалу зріс інтерес до історії науки загалом та археологічної науки зокрема. Назрілим завданням сучасних дослідників залишається розкриття маловідомих для широкого загалу – і тим особливо цікавих – внутрішніх процесів у розвитку археології з часу її складання у самостійну науку й до сучасності. Це стосується й одного з найдавніших регіонів Середньої Наддніпрянщини – Переяславщини, важливою складовою частиною якої є Переяслав – літописне місто, столиця Переяславського князівства (суч. м. Переяслав-Хмельницький).

Вивченню історії археологічних досліджень Переяслава певну увагу приділяли такі науковці як І. Г. Шовкопляс (1957), Н. І. Шендрик (1977), М. М. Корінний (1992), Олена В. Колибенко та Олександр В. Колибенко (2005, 2013), О. В. Юрченко (2013), Г. М. Бузян (2013) [47; 48; 26; 25; 57; 58; 59; 11]. Матеріали про українських дослідників-археологів вперше були зібрані і опубліковані у довіднику Г. Г. Мезенцової (1997) [33]. Дані про радянських, російських та українських науковців знаходяться у окремих статтях, некрологах, які виходили у різних виданнях. Останнім узагальненим виданням з такими матеріалами є колективна монографія з історії Інституту археології НАН України (2015) [16].

У статті пропонуються матеріали про дослідників давньоруських пам'яток літописного Переяслава, які працювали у місті в 40-60-х рр. ХХ ст. – одного з найбільш плідних етапів у вивченні його археології та давньої архітектури. Розгляд особистостей цих дослідників, їх практичних та теоретичних розробок, які прислужилися розвитку вітчизняної археологічної науки, можуть бути використані при підготовці енциклопедичного довідника з історії Переяславщини, підготовка й видання якого має стати важливим завданням сучасного покоління істориків.

Починаючи з 1945 р. академічні наукові установи СРСР та УРСР проявили великий інтерес до археологічних пам'яток міста: державою були виділені значні, як на той час кошти, на проведення археологічних дослідів. Відзначаючи основні чинники активізації досліджень давнього Переяслава, сучасні науковці найперше виділяють політичний фактор, зокрема, підготовку до відзначення у 1954 р. «300-річчя возз'єднання України з Росією». Цій даті тодішнім партійним керівництвом надавалось ідеологічне значення, звідси – фінансування й державне сприяння дослідженням у Переяславі. Не останню роль відіграла також авторитетна підтримка, яку надавав археологам та місцевим музейним працівникам переяславець, президент Академії архітектури України академік В. Г. Заболотний – він виступав консультантом археологічних досліджень давньоруської кам'яної архітектури [57, с. 11; 58, с. 98].

За 15 років польових досліджень археологам вдалося зробити низку вагомих відкриттів літописних та інших унікальних архітектурно-археологічних пам'яток давньоруського часу. Характерною рисою цього етапу було те, що справа дослідження пам'яток Переяслава остаточно перейшла в руки фахівців – професійних археологів, здебільшого з офіційних академічних установ, і здобуті ними матеріали дозволили зробити прорив у науковому висвітленні давньої історії міста. [25, с. 47-48; 57, с. 12; 58, с. 99].

Зупинимося на роботі кількох академічних археологічних експедицій, які склалися з колективів науковців, очолюваних відомими дослідниками Б. О. Рибаківим, М. К. Каргером, М. Ю. Брайчевським, Р. О. Юрою. Вони фактично представляли московську, ленінградську та київську, українську археологічні школи. Діяльну участь в роботі експедицій брали талановиті фахівці – археологи, архітектори, мистецтвознавці – з Москви, Ленінграду, Києва: П. О. Раппопорт, А. М. Кирпичников, М. В. Малєвська-Малєвич, Д. І. Бліфельд, Н. В. Лінка-Геппенер, Т. Г. Оболдуєва, Л. А. Голубєва, Ю. С. Асєєв, О. К. Козін, Ю. І. Хіміч, А. І. Кубишев та ін. – для декого з них робота в Переяславі була практично початком наукової кар'єри [25, с. 48]. У середині 1950-х рр. археологічними дослідженнями самостійно почав займатися Переяслав-Хмельницький історичний музей на чолі з його молодим директором М. І. Сікорським – власне значною мірою саме робота «столичних» вчених надихнула останнього до самостійних пошуків.

У 1945 р. на Переяславщині працювала велика комплексна Переяслав-Хмельницька експедиція Інституту історії матеріальної культури та Інституту етнографії АН СРСР, у складі двох загонів: археологічного, який очолював Б. О. Рибаків, та етнографічного під керівництвом Д. В. Найдич. Остання проводила етнографічні дослідження у с. Соснова Переяслав-Хмельницького р-ну [36].

Борис Олександрович Рибаків (1908-2001) – видатний радянський, російський археолог, історик, Герой соціалістичної праці (1978). (Рис. 1, 1). Народився у Москві, в освіченій родині, яка належала до общини старообрядців. Закінчив Московський державний університет по спеціальності історія та археологія (1930). Впродовж 1930-х рр. працював у Державному історичному музеї. Його докторською дисертацією стала фундаментальна праця «Ремесло Древней Руси» (1942), в якій він використав матеріали багаторічного вивчення музейних колекцій. Працював на історичному факультеті Московського державного університету ім. М. В. Ломоносова (1939-1962). Понад 30 років (1956-1987) Б. О. Рибаків очолював Інститут історії матеріальної культури (з 1959 р. – Інститут археології АН СРСР). Був обраний членом-кореспондентом (1953), потім дійсним членом АН СРСР (1958), академіком РАН (1991). З під його пера вийшло 16 монографій, з них такі загальновідомі як: «Древняя Русь. Сказания. Былины. Летописи» (1963), «Русские датированные надписи XI-XIV веков» (1964), «Слово о полку Игореве и его современники» (1971), «Язычество древних славян» (1981), «Киевская Русь и русские княжества XII-XIII веков» (1982; 1993), «Язычество древней Руси» (1987), більше 400 статей та рецензій. Б. О. Рибаків був засновником багатотомних серій: «Свод археологических источников», «Археология СССР», «Полное собрание русских летописей» та ін. [32; 46]. Він був плідним археологом-практиком. Починав з розкопок курганів літописних в'ятичів, продовжив масштабними розкопками в Москві, Новгороді, Чернігові, Білгороді, Путивлі, Любечі, Витачеві, Переяславі та інших давньоруських містах [46, с. 540].

У 1945 р., коли експедиція, очолювана Б. Рибаківим, дісталася Переяслава, досліднику було 37 років. На той час Борис Олександрович був вже відомим науковцем, професором Московського університету (1943). Дослідники ставили перед собою амбітні цілі – відшукати сліди первісного поселення, яке дало початок давньому Переяславу, та відкрити архітектурні об'єкти, згадувані у літопису. Одним з основних практичних завдань було знаходження решток митрополичого Михайлівського собору XI ст. Про аматорські розкопки О. С. Анненкова 1840 р., археологи, на той час ще не знали, адже архівні відомості про них були виявлені лише у 1970-х рр. Через це Б. О. Рибаківу та слідом за ним і М. К. Каргеру, довелося наново розшукувати залишки видатної пам'ятки XI ст. Слід зауважити, що відомому радянському археологу так і не поталанило – йому не вдалося натрапити на рештки храму [17; 42].

Дослідниками було закладено чотири розкопи. Роботи на розкопах очолювали археологи Т. Г. Оболдуєва, Д. І. Бліфельд, Л. А. Голубєва, Н. В. Геппенер-Лінка. Слідом за багатьма своїми попередниками, експедиція продовжила дослідження курганного могильника в ур. Ярмарковщина, де розкопала 6 курганів [41; 42].

У цілому результати роботи експедиції розчарували Б. О. Рибаківа. Наступний дослідник, М. К. Каргер, який копав на цьому ж місці 4 роки по тому, зауважив, що Б. О. Рибаківа не вдалося виявити руїни Михайлівського собору XI ст., хоч вони й були буквально поряд [19, с. 51-52]. Сучасні науковці теж констатували, що маститому досліднику у Переяславі не пощастило, адже «...він лише чудом не потрапив на залишки собору архістратиґа Михайла XI ст.» і «з огляду на значні масштаби експедиції результати її досліджень видаються досить скромними» [25, с. 26; 58, с. 11].

У роботі експедиції 1945 р брала участь Тетяна Григорівна Оболдуєва (1908-1995) – радянський, російський археолог. Народилася в м. Тюмені. Навчалася в Московському та Ташкентському університетах (1927-1930), по закінченню яких працювала в музеях Ленінграда, Таджикистану та Узбекистану. У 1944-1950-х рр. Т. Г. Оболдуєва працювала в Інституті археології АН УРСР, потім була співробітником Керченського краєзнавчого музею. У 1947 р. захистила кандидатську дисертацію «Курганы каунчинской и джунской культур в Ташкентской области». Згодом перейшла працювати до Інституту археології АН СРСР, зокрема відповідальним секретарем наукових видань КСИИМК/КСИА («Краткие сообщения Института истории материальной культуры / Института археологии АН СССР») (1952-1963). Досліджувала сарматські поховання, вивчала археологію давніх киргизів, пам'ятки епохи бронзи та раннього заліза Киргизстану та Фергани. Має близько 20 наукових праць [16, с. 536-537].

Під час розкопок у Переяславі Т. Г. Оболдуєва керувала роботами на розкопі № 1 у південно-західній частині дитинця, де було здійснено розріз земляних укріплень на відтинку довжиною 30 м. Дослідниці вдалося зафіксувати масивну кладку з цегли-сирцю, яка входила до конструкції валу. Згодом у своїй статті (1949) Б. О. Рибаківа порівняв її з подібними конструктивними деталями укріплень Білгорода Київського [42, с. 22].

Розкопом № 2 опікувався старший науковий співробітник Інституту археології АН УРСР Давид Ісакович Бліфельд (1908-1966) – радянський, український археолог, історик. (Рис. 1, 2). Народився у м. Волочиську Хмельницької обл. в родині службовців. У 1939 р. закінчив історичний факультет Київського державного університету ім. Т. Шевченка, а в 1941 р. – аспірантуру Інституту археології АН УРСР. Під час другої світової війни, звільнений за станом здоров'я від служби в Червоній Армії, перебував у евакуації в Москві та Уфі, працюючи молодшим науковим співробітником Інституту суспільних наук, потім – Інституту історії та археології АН УРСР. (1941-1943). В Уфі захистив кандидатську дисертацію «Археологичні пам'ятки Башкирії середини I тис. н. е.» (1943). З 1944 р. і до останніх днів життя працював старшим науковим співробітником відділу слов'янської археології ІА АН УРСР [14; 15; 16, с. 346-347]. Д. І. Бліфельд брав участь у багатьох археологічних експедиціях з досліджень Києва, Чернігова, Надпоріжжя. Його цікавили ранньофеодальні могильники Лівобережжя. Серед цих пам'яток виділяється Шестовицький могильник, який саме завдяки розкопкам Д. І. Бліфельда став всесвітньо відомою середньовічною пам'яткою [60]. Підготовлена Д. І. Бліфельдом монографія «Давньоруські пам'ятки Шестовиці» була видана вже після його смерті (1977) [10; 16].

Розкоп, яким керував Д. І. Бліфельд у Переяславі, був закладений на ділянці в районі впадіння р. Альти в р. Трубіж, де дослідники очікували знайти сліди найдавнішого поселення – попередника Переяслава. Їх сподівання не виправдалися: було відкрито надзвичайно потужні (до 4 м) нашарування з матеріалами XVII-XIX ст., а культурного шару X-XIII ст. взагалі не виявлено [42, с. 23].

Діяльну участь у роботі експедиції 1945 р. взяла співробітниця Центрального історичного музею в Києві Надія Володимирівна Лінка-Геппенер (1896-1981) – радянський, український археолог, музеєзнавець. (Рис. 3, 3). Народилася у Кронштадті в родині лікаря, сестра відомого українського архівіста та палеографа М. В. Геппенера. Закінчила гімназію у Києві (1914). Навчалася на Вищих жіночих курсах у Москві, була медсестрою на фронтах Першої світової війни. У 1918 р. повернулася до Києва, де вчителювала. З 1920 р. служила сестрою милосердя у військових госпіталях Червоної армії. Потім навчалась на

мистецтвознавчому відділі Київського археологічного інституту (1923-1924), на історичному факультеті Київського інституту народної освіти (КІНО) (1924-1928). У інституті захопилася археологією, брала участь у розкопках. У 1930-1939 рр. Н. В. Лінка працювала у «Всеукраїнському музейному містечку» – державному заповіднику, утвореному на базі Києво-Печерської лаври. Трудилася у Центральному історичному музеї (1939-1941), згодом – Державний історичний музей, нині Національний музей історії України, де дослідниця очолювала відділ «Київська Русь» (1943-1951). У ті перші післявоєнні роки відділ провів величезну роботу по впорядкуванні фондів та створені нової експозиції музею. Згодом перейшла працювати до Софіївського музею (1952-1957). У 1957–1963 рр. завідувала архівним відділом Інституту археології АН УРСР [33, с. 142; 43]. Досліджувала слов'янські та давньоруські пам'ятки, брала участь у багатьох археологічних експедиціях, займалася описом фресок Софії Київської, склала огляд архівного фонду Федора Вовка тощо. Останньою роботою дослідниці були «Спогади про Всеукраїнське музейне містечко 1929-1939 рр.», які були надруковані вже після її смерті [13].

У переяславській експедиції Н. Лінка «вела» розкоп № 3, який був закладений на схід від Успенської церкви. На цій ділянці був виявлений потужний культурний шар давньоруського часу із археологічними об'єктами – залишками жител-напівземлянок та численними матеріалами: керамікою X-XII ст., уламками скляних браслетів, шиферних пряслиць, фрагментами полив'яних плиток з підлоги та мозаїчної смальти [42, с. 24].

У експедиції працювала співробітниця Державного історичного музею у Москві Леоніла Анатоліївна Голубєва (1909-1996) – радянський, російський археолог. Народилася у м. Казані в родині вчителів. Закінчила Саратовський університет (1930). Довгий час працювала у відділі археології Державного історичного музею у Москві (1933-1956), з 1956 р. – в Інституті археології АН СРСР. У 1930-1940-х рр. брала участь у розкопках Києва, Вишгорода та Переяслава в експедиціях Б. О. Рибаківа. Її дисертація була присвячена давньому Києву – «Топографія домонгольського Києва» (1946). Головним здобутком археолога стало дослідження давньоруського міста Білоозеро. Дослідницею були практично врятовані для науки важливі археологічні матеріали, оскільки пам'ятка була затоплена після побудови Волго-Балтського каналу. Польові роботи Л. Голубєва продовжувала до 1981 р., коли їй вже виповнилося 72 роки. [30, с. 206]. Відомий фахівець з вивчення археології слов'янських та фінських племен на Півночі Росії, вона є автором більш ніж 80 друкованих робіт. Завідувала редакцією археології, антропології та етнографії «Большой советской энциклопедии» (1949-1956), працювала в редакції журналу «Советская археология» Інституту археології АН СРСР (1956-1965) [30, с. 207].

У переяславській експедиції Л. Голубєвій було доручено розкоп № 4, від якого чекали важливого результату – знаходження руїн Михайлівського собору XI ст. Розкоп був закладений на вільній від забудови території за кілька десятків метрів від північної стіни існуючої Михайлівської церкви. На жаль, у розкопі гл. 3,8-4,0 м виявилися переважно матеріали XVII-XVIII ст., але оптимізму додавало те, що були виявлені завали давньоруських будівельних матеріалів з плінфою та цем'яною, що свідчило: «...Михайлівська церква XI ст. повинна знаходитися десь поблизу, можливо, на захід від розкопу № 4» [41; 42, с. 24].

У віднайдені переяславського Михайлівського храму XI ст. пощастило Київській археологічній експедиції, організованій спільно АН СРСР та АН УРСР у 1949 р. Керував нею Михайло Костянтинівич Каргер (1903-1976) – визначний радянський, російський археолог, історик, мистецтвознавець. (Рис. 2, 1, 2). Народився у м. Казані в родині вчителя. Закінчив факультет суспільних наук Петроградського університету (1929), в якому пізніше (Ленінградський університет) керував кафедрою історії мистецтва (1949-1973). Працював науковцем у Державній Академії історії матеріальної культури (1929-1950), згодом – Ленінградське відділення Інституту археології АН СРСР, де завідував відділом слов'яно-руської археології (1951-1974), деякий час його очолював (1964-1972). Професор Ленінградського університету (1949), лауреат Державної премії СРСР (1952), доктор історичних наук (1959) [23, с. 333-334].

Як науковець, М. К. Каргер починав з мистецтвознавчих студій, але, врешті, прийшов до археології, де перевагу віддавав архітектурно-археологічним дослідженням, спочатку у Новгороді, а згодом – у Києві. З 1938 р. він очолював Київську археологічну експедицію ЛВШМК АН СРСР, яка працювала у співдружності з Інститутом археології АН УРСР. Роботами цієї експедиції вперше були повністю розкопані залишки Десятинної церкви [23, с. 333]. Війна перервала ці дослідження. К. Каргер був учасником війни, добровольцем, захисником блокадного Ленінграду. У 1943 р. його відкликали з фронту, і він продовжив роботу по дослідженню та консервації археологічних пам'яток Києва, які постраждали під час окупації [23, с. 334].

У 1950-х рр. М. К. Каргер, крім київських і переяславських, досліджував пам'ятки давньої архітектури у Зарубі, Галичі, Володимирі-Волинському, Вишгороді, Борисполі. На території Білорусі та Росії ним були проведені розкопки Полоцька, Турова, Вітебська, Новгорода (1955-1964) [23, с. 334]. Вже сам перелік та географія цих робіт свідчать про надзвичайну активність польових досліджень вченого. Колеги так характеризували ці якості дослідника: «Необыкновенная результативность археологических раскопок М. К. Каргера снискала ему популярность археолога, «видящего сквозь землю» [12, с. 126]. У 1958 та 1961 рр. вийшла його двотомна монографія «Древний Киев» [23, с. 334].

М. К. Каргер вперше відвідав Переяслав ще у 1946 р. під час роботи у Києві. Він оглянув залишки каплички під Успенською церквою, розкопаної у 1888 р. П. А. Лашкар'євим. [18, с. 12]. Дослідник неодноразово у публікаціях згадує ці дослідження (він характеризував їх як «дилетантські»), наводить план розкопаної споруди і цілком справедливо передатовує пам'ятку з XI на XII ст. [17, с. 49-50]. Коротко проаналізував він і розкопки Б. О. Рибаківа 1945 р. [17, с. 51-52; 18, с. 21-22].

Восени 1949 р. після завершення розкопок Зарубського монастиря Київська експедиція перемістилася до Переяслава, де розпочала пошуки Михайлівського собору XI ст. поблизу цегляної церкви св. Михайла XVIII ст. Археологи натрапили на давні фундаменти в перший же день розкопок [17, с. 45]. Особливістю розкопок М. Каргера була їх стрімкість. З неприхованим задоволенням автор у своїй статті зауважує, що розкопки 1949 р. були проведені протягом лише 12-ти днів [17, с. 52]. На думку М. К. Каргера, експедиція виконала своє головне призначення – знайшла унікальну пам'ятку, що далі поставило нагальне завданням закінчення її розкопок. А на перспективу виводилась більш широка й захоплююча мета – розкриття всього унікального архітектурного комплексу Переяслава кінця XI ст., яке так яскраво було охарактеризоване переяславським літописцем 1089 р. [18, с. 6].

Наступні роки досліджень у Переяславі були присвячені цій меті. У 1951-1953 рр. організована Переяслав-Хмельницька археологічна експедиція АН СРСР та АН УРСР [23, с. 334]. У ці роки експедиція на чолі з М. Каргером відкрила максимально можливу на той час площу, на якій розміщувались рештки Михайлівського собору, включно з прибудовами – боковими притворами та князівськими усипальнями. Результатом виявилася перша наукова реконструкція плану унікальної пам'ятки [29]. Розкопками унікальної пам'ятки цікавилися науковці України, особливий інтерес проявляв академік В. Г. Заболотний. (Рис. 2, 3). У 1952 р. по всій території дитинця було закладено 32 розвідувальні шурфи загальною площею 570 кв. м. У результаті по вул. Радянській, 7 (так звана садиба Динника), була відкрита безстовпна церква XI ст. [18, с. 6]. На посаді розкрито залишки двох жител та печі. Вал переяславського дитинця було прорізано у кількох місцях, у першу чергу, на місці досліджень Б. О. Рибаківа 1945 р. [18, с. 9-10].

Дослідження 1953 р. виявились особливо масштабними та плідними за результатами, адже за чотири місяці розкопок було досліджено дві пам'ятки, надзвичайно важливі для вивчення особливостей переяславської архітектури: церква (Воскресенська) XII ст. та церква-усипальня (Спаська) XI ст. [18; 19]. Обидві пам'ятки були виявлені М. І. Сікорським, завдяки його пильній увазі до будь-яких незвичних знахідок у місті. У липні та серпні на території «окольного граду» експедицією М. К. Каргера досліджено храм XII ст. (т.зв. Воскресенська церква). У вересні експедиція перемістилася на нове місце розкопок і впродовж двох місяців

досліджувала залишки церкви-усипальні XI ст. (т.зв. Спаської) (Рис. 2, 4, 5). М. К. Каргер зазначив деякі характерні відмінності переяславського храму XII ст. На його думку, храм був монастирським собором і одночасно усипальнею. Розташування собору на території «окольного міста» свідчив про його зв'язок з мешканцями посаду. Дослідник припускав й інший варіант – це міг бути вотчинний монастир якоїсь княжої сім'ї [18, с. 22-30; 19, с. 45-53]. Щодо храму-усипальні, то порівнявши його з іншими храмами переяславської архітектури, М. К. Каргер зазначив його приналежить до типу малих, скромних за своїм виглядом, споруд княжих чи боярських вотчин [18, с. 10-22]. Надзвичайно добре збереження останньої пам'ятки дозволило вподовж 1954-1955 рр. здійснити її музеєфікацію з допомогою захисного павільйону.

У 1955 р. в роботі експедиції М. К. Каргера була перерва – дослідник у цей час працював у Галичі. У 1956 р. М. К. Каргер повернувся до Переяслава з експедицією, яка мала назву Галицько-Волинська. Певно, дослідник відчував і розумів, що Переяслав ще не до кінця відкрив свої археологічні таємниці. Він продовжив вивчення фрагментів кладки, виявлених М. І. Сікорським у 1955 р. під товщею Михайлівського бастиону XVIII ст. Однак розкопати її повністю того року не вдалося, оскільки необхідно було спершу знести земляний насип бастиону. М. К. Каргер попередньо інтерпретував розкопані частини давньої кладки як складову частину комплексу споруд літописного «кам'яного граду», зведеного митрополитом Єфремом, зокрема, виявлений ним відрізок кам'яно-цегляної стіни вважав частиною огорожі єпископського двору. Досліджуючи шурфами та траншеями територію дитинця з метою пошуку продовження кам'яної стіни єпископського двору, на проїзній частині вул. Кріпосної археологи випадково натрапили на залишки церкви XI ст. М. К. Каргер ідентифікував її як згадувану у літопису під 1089 р. церкву св. Андрія «біля воріт».

Вчений бачив великі перспективи археологічних робіт у місті, але розкопки 1956 р. виявилися для нього тут останніми. Значимі результати досліджень у Переяславі мали стати початком великої наукової праці, присвяченої особливостям переяславської архітектурної школи. Але в подальшому ця тема не знайшла продовження в роботах М. К. Каргера [58, с. 74-75]. Деякі речові знахідки, отримані внаслідок розкопок 1949, 1952-1953 рр., були передані до Переяслав-Хмельницького історичного музею автором розкопок ще у 1949 та 1954 рр. (згідно перших інвентарних книг музею), в тому числі, такі унікальні експонати, як реставрований лєнінградськими спеціалістами бронзові хорос-люстра, свічник, деталі панікадила з розкопок Спаської церкви-усипальні тощо. Значна кількість предметів з розкопок М. К. Каргера 1952-1953 рр. надійшла до музею у 1959 р. У 1977 р. після смерті дослідника (25 серпня 1976 р.) від Лєнінградського відділення Інституту археології АН СРСР, довгий час очолюваного М. К. Каргером, до переяславського музею надіслано окремі знахідки з розкопок Переяслава.

Учасником практично всіх переяславських експедицій з 1949 по 1956 рр. був Павло Олександрович Раппопорт (1913-1988) – відомий російський, радянський археолог, історик архітектури, мистецтвознавець, доктор історичних наук. (Рис. 3, 1). Народився в Санкт-Петербурзі. Закінчив Лєнінградський інженерно-будівельний інститут за спеціальністю архітектор (1937). По закінченні навчання прийшов працювати до Лєнінградського відділення Інституту археології АН СРСР. Одночасно викладав історію архітектури у Лєнінградському інституті живопису, скульптури та архітектури ім. Рєпіна. П. Раппопорт вивчав проблеми історії та археології монументальної архітектури Русі. Очолював Смоленську архітектурно-археологічну експедицію Інституту археології АН СРСР (1972-1975) [24]. Він автор низки фундаментальних наукових праць із питань фортечного та храмового давньоруського зодчества. Велике практичне значення і донині має складений ним каталог архітектурних пам'яток давньої Русі (1982), куди увійшли й пам'ятки Переяслава, як відкриті експедицією М. К. Каргера, так і вивчені іншими дослідниками [39].

Під час археологічних робіт 1949-1953 рр. П. Раппопорт був молодшим науковим співробітником ЛВІМК, працював безпосередньо на розкопі. (Рис. 2, 4, 5). Дослідник здійснював розрізи валів дитинця та «окольного міста» Переяслава (1952) [18, с. 9]. Результати

своїх спостережень за внутрішньою конструкцією укріплень Переяславля Руського дослідник висвітлив у двох працях: «Древнерусские оборонительные конструкции с применением сырцової кладки» (1953) та «Очерки по истории русского военного зодчества X–XIII вв.» (1956) [37, с. 17-20; 38, с. 142]. Сирцеву кладку, подібну до переяславської було виявлено в основі валу городища біля с. Заріччя та у давньому Білгороді. Її було датовано за виявленим керамічним матеріалом кінцем X – початком XI ст. П. Раппопорт здійснив порівняльний аналіз сирцевих та дерево-земляних конструкцій валів усіх трьох пам'яток і констатував, що вони пов'язані з іменем князя Володимира Святославовича і є характерними для давньоруської фортифікації кінця X ст. [37, с. 21-24]. Дослідник важливе значення приділяв вивченню будівельних артілей, включно з переяславською, які, на його думку, переходили з князівства до князівства, переносячи із собою професійні навички [40, с. 85]. У своїх висновках щодо фортифікації та будівельної справи давньоруського часу вчений брав до уваги і результати досліджень Переяслава.

У 1949 р. 20-річним юнаком-студентом, лаборантом у складі експедиції приїхав до Переяслава Анатолій Миколайович Кирпичніков – відомий радянський, російський археолог, історик, доктор історичних наук (1975), професор (1991), заслужений діяч науки РФ (1991). (Рис. 1, 4). Народився 25 червня 1929 р. в м. Ленінграді. У 1953 р. закінчив Ленінградський державний університет (кафедра археології). З 1955 р. і до сьогодні працює в Інституті історії матеріальної культури АН СРСР. Теми його дисертацій: кандидатської – «Русское оружие ближнего боя (X-XIII вв.)» (1963), докторської – «Военное дело Руси IX-XV вв.» (1975). А. М. Кирпичніков є визначним фахівцем з питань давньоруської зброї та оборонних споруд. Більше 30 років він керує розкопками Старої Ладоги. З метою врятування видатної пам'ятки багато років домагався створення тут музею-заповідника, який врешті був створений у 1984 р. З 1974 р. завідував відділом слов'яно-фінської археології Ленінградського відділення Інституту історії матеріальної культури РАН. Очолював археологічні дослідження у Пскові, Новгороді, Орішку та інших містах. Він є автором 450 праць, в т.ч. 16 монографій [61].

Досвід, отриманий у переяславських експедиціях та результати їх досліджень, використані вченим у наукових розробках. Зокрема, А. Кирпичніков порівнював фортеці двох досліджуваних ним видатних пам'яток: південного Переяслава та північної Ладоги (1975, 1977) [21; 22]. Вивчав він і давньоруське озброєння, знайдене на Переяславщині [20].

У розкопках 1952-1953 рр. брала участь Маріанна Володимирівна Малєвська-Малєвич (1918-2011) – радянський і російський археолог, мистецтвознавець, визнаний фахівець давньоруської архітектури, один з кращих знавців середньовічної кераміки. (Рис. 3, 4). Співробітник Інституту історії матеріальної культури (Інституту археології) РАН (1952-1986). Вона була ученицею М. К. Каргера на кафедрі історії архітектури факультету історії та теорії мистецтв Всеросійської Академії Мистецтв. З 1940 р. була постійним учасником архітектурно-археологічних експедицій під його керівництвом [31, с. 17]. У 1979 р. М. В. Малєвська у співавторстві з П. О. Раппопортом опублікували статтю «Церковь Михаила в Переяславле», де у більш-менш повному обсязі було введено до наукового обігу матеріали досліджень Михайлівського собору, невідомі до того часу більшості дослідників [29].

Наприкінці 1950-х – на початку 1960-х рр. естафету у вивченні Переяслава підхопили українські археологи, які продовжили дослідження давньої архітектури міста.

У 1958 р. археологічну експедицію по дослідженню Переяслава очолив Михайло Юліанович Брайчевський (1924-2001) – видатний український історик, археолог, художник, поет, письменник, громадський діяч. (Рис. 3, 2). Народився в Києві. Через батька Юліана Карловича, вів своє походження від ополяченої української шляхти греко-католицького віросповідання, а мати, Віра Архипівна, походила з російського дворянського роду Виноградових. У 1944-1948 рр. навчався на історичному факультеті Київського державного університету ім. Т. Шевченка. Ще під час навчання почав працювати у Інституті археології АН УРСР (1946-1960). Завдяки своїм неординарним особистим якостям, широкій ерудицією, новаторським підходом до розв'язання наукових проблем, став одним з провідних фахівців Інституту археології [7]. Захистив кандидатську дисертацію «Римська монета на території

України» (1955). Проводив археологічні дослідження на Волині, Поділлі, Переяславщині. Але подану 1960 р. до захисту докторську дисертацію «Анти (нариси з історії Східної Європи в епоху великого переселення народів)», у якій підкріплювалася археологічними даними теза Михайла Грушевського про виникнення державності у східних слов'ян вже в «антський» період, було «завалено». У 1960 р. М. Брайчевський перейшов працювати до Інституту історії [16, с. 355-357].

Працюючи у 1960-1968 рр. в Інституті історії, Михайло Брайчевський брав участь у створенні низки фундаментальних колективних досліджень та написав кілька монографій: «Коли і як виник Київ» (1963), «Біля джерел слов'янської державності» (1964), «Походження Русі» (1968), які стали справжніми віхами в історичній науці і принесли М. Брайчевському світове визнання. Він був одним із засновників Товариства охорони пам'яток історії та культури України (1966) [8; 33].

М. Ю. Брайчевський був активним діячем руху «шестидесятників». У 1966 р. М. Брайчевський написав трактат «Приєднання чи возз'єднання?». Неодноразово звільнявся з роботи і впродовж 1968-1970, 1972-1978 рр. був безробітним. У 1978 р. був поновлений на посаді старшого наукового співробітника Інституту археології. У 1989 р. М. Ю. Брайчевський здобув вчений ступень доктора історичних наук. Він автор понад 600 праць, численних монографій, з яких частину надруковано вже після його смерті [8].

1950-х рр. М. Брайчевський зацікавився Переяславом, видатні пам'ятки якого завдяки роботам експедиції М. К. Каргера стали відомими широкій науковій громадськості. Був знайомий з М. І. Сікорським. Певно тому саме до М. Брайчевського звернувся М. Сікорський з проханням дослідити нововідкриту ним археолого-архітектурну пам'ятку на дитинці Переяслава. В 1958 р. була організована спільна археологічна експедиція Інституту археології АН УРСР, Переяслав-Хмельницького історичного музею та Академії архітектури УРСР. Експедицією керував М. Ю. Брайчевський, його замісником призначений М. І. Сікорський, учасниками були Ю. С. Асеев та О. К. Козін (Рис. 5, 2). Відкриті залишки храму кінця XI ст. були атрибутовані дослідниками як літописна церква, збудована Володимиром Мономахом на Княжому дворі у 1098 р. [9].

Після вдалої за своїми результатами експедиції М. Ю. Брайчевського, у 1959 р. була організована археологічна експедиція Переяслав-Хмельницького історичного музею, очолювана М. І. Сікорським за участю Ю. С. Асеева та О. К. Козіна, з метою розкопок виявленої 1955 р. споруди по вул. Кріпосній. У 1960-1963 рр. дослідження були продовжені Переяслав-Хмельницькою комплексною археологічною експедицією Інституту археології АН УРСР, Академії архітектури УРСР та Переяслав-Хмельницького історичного музею.

Очолити експедицію співробітник Інституту археології АН УРСР Роман Олександрович Юра (1927-1977) – радянський, український археолог. (Рис. 5, 1). Народився в Києві у відомій театральній родині народного артиста Української та Узбецької РСР О. П. Юри-Юрського та заслуженої артистки Узбецької РСР А. С. Шведенко-Юри. Його рідними дядьками були Терентій Юра, народний артист УРСР, та Гнат Юра, видатний український режисер, народний артист СРСР. Починав освіту у машинобудівному технікумі в Ташкенті, де театр ім. Івана Франка перебував в евакуації. У 1944 р. родина повернулася до Києва. Навчався у Київському університеті ім. Т. Г. Шевченка (1945-1951). У аспірантурі Інституту археології АН УРСР захистив дисертацію «Давній Колодяжин» (1955). Працював у відділі слов'янської та давньоруської археології Інституту археології (1955-1977). Був вченим секретарем відділу, заступником директора Інституту, вченим секретарем Українського товариства охорони пам'яток історії та культури. Р. О. Юра працював на розкопках у Каневі, Чернігові, Києві, давньому Чучині, Чигирині, Суботові та Хортиці, у зонах затоплення водосховищ Кременчуцької та Канівської ГЕС, досліджував Змієві вали тощо, очолював експедиції з дослідження давніх Колодяжина та Воїня [33, с. 199; 44, с. 136; 34, с. 423-424]. Він є співавтором відомої монографії «Древньоруське місто Воїнь» (1966).

Дослідження Р. О. Юри в Переяславі були розпочаті у 1960 р. і завершені у 1966 р. [49; 50; 51; 52; 54]. На цьому етапі життєвого та наукового шляху вченого давнє місто

стало головним об'єктом його наукових інтересів. Тут Роман Олександрович знайшов багато спільних професійних і особистих вподобань з колегами археологами – учасниками експедиції, в першу чергу з М. І. Сікорським [28, с. 145]. У 1963-1965 рр. він був членом вченої Ради по розробленню проекту переяславського Парку-музею під відкритим небом. Експедиція, очолювана Р. О. Юрою, здійснила відкриття унікальних пам'яток переяславської архітектури XI ст. – Єпископських воріт та «Єпископського палацу». Р. О. Юра особисто і у співавторстві з Ю. С. Асеєвим та М. І. Сікорським ввів до наукового обігу матеріали археологічних досліджень давнього міста [51; 53; 55; 56].

Фахове архітектурне наповнення роботи Переяслав-Хмельницької експедиції забезпечив Юрій Сергійович Асеєв (1917-2005) – відомий радянський і український архітектор, археолог, історик архітектури, реставратор, мистецтвознавець, педагог. (Рис. 4, 1). Народився в м. Курську. Матір походила з роду відомого архітектора Дмитра Дяченка. Згодом родина переїхала до Києва. Ю. Асеєв закінчив архітектурний факультет Київського інженерно-будівельного інституту (1935-1941) за спеціальністю архітектор. У 1943-1945 рр. Ю. С. Асеєв проводив обстеження та фіксацію пошкоджених у роки війни пам'яток давньоруського зодчества на території України. З 1944 р. працював науковим співробітником Української філії Академії архітектури СРСР (з 1945 – Академії архітектури УРСР). У 1948 р. захистив кандидатську дисертацію і розпочав викладацьку діяльність у Київському інженерно-будівельному інституті, а згодом – у Київському художньому інституті (нині Національна академія образотворчого мистецтва і архітектури), де впродовж кількох десятиліть викладав історію архітектури (1953-2000). Доктор архітектури (1972), Заслужений архітектор України (1992), дійсний член Всесвітньої організації охорони пам'яток, Почесний член Української академії архітектури (1992) [27; 33; 44]. Основним предметом наукової діяльності Ю. С. Асеєва було дослідження архітектури давньої Русі. Він – автор численних статей (понад 260) та монографій (16) з історії архітектури та мистецтва: «Древний Киев» (1956), «Мистецтво стародавньої Русі» (1963), «Спаський собор в Чернігові» (1959), «Архітектура Київської Русі» (1969), «Джерела. Мистецтво Київської Русі» (1980), «Архітектура древнього Києва» (1982) та ін. Йому належать кілька архітектурних реконструкцій пам'яток часів Київської Русі (понад 20). За його реконструкцією відтворено втрачену в 1930-х рр. пам'ятку XII ст. – церкву Богородиці Пирогощі у Києві на Подолі (1998). Співавтор проектів реставрації Кирилівської церкви в Києві, П'ятницької церкви, Борисоглібського собору, Успенського собору в Чернігові (1944–1945), реконструкції Золотих воріт у Києві (1982) [27; 33].

Ю. С. Асеєв відвідував Переяслав починаючи з 1951 р.: у 1951-1952 рр. разом з архітектором Д. Яблонським він провів обстеження Михайлівської церкви та дзвіниці, склав проект реставрації, яка тривала впродовж 1953-1958 рр. [35, с. 37]. Регулярно буваючи у місті Ю. Асеєв мав змогу спостерігати за дослідженнями М. К. Каргера.

На розкопках 1958 р. Ю. С. Асеєв входив до команди науковців по дослідженню «церкви Володимира Мономаха». (Рис. 5, 2). Згодом став незмінним учасником переяславської експедиції 1960-1963 рр. по вивченню залишків видатних пам'яток архітектури XI ст. – Єпископських воріт та палацової споруди (т.зв. Єпископського палацу) [9].

Саме Ю. С. Асеєв, починаючи з 1958 р., зайняв «архітектурну нішу» у вивченні пам'яток Переяслава після М. К. Каргера. Ю. С. Асеєв виконав ґрунтовний аналіз архітектурної складової як Єпископських воріт, так і палацової споруди XI ст., дослідженої у 1962-1963 рр. [58, с. 80-81]. Результати подано у кількох статтях, в т.ч. у співавторстві з О.К. Козіним, М.І. Сікорським та Р.О. Юрою. [1; 2; 3]. Ю. С. Асеєв провів наукове порівняння двох унікальних пам'яток – Єпископських воріт та Золотих воріт Києва [3]. Щоправда, Єпископські ворота Переяслава, як відзначав Ю. С. Асеєв, добре досліджені лише з внутрішнього боку, тобто, з середини дитинця, оскільки зовнішня частина воріт залишилась не розкопаною через розташовані над нею житлові та господарчі споруди. Ю. С. Асеєв створив графічну реконструкцію цих воріт, зобразивши їх із середини, з внутрішнього боку, щоб уникнути фантазій – реконструкція спиралася виключно на матеріали археологічних досліджень [58, с. 82]. (Рис. 5, 4). Він автор графічної реконструкції Михайлівського собору

XI ст., у повторних дослідженнях якого брав участь у 1975 р. [4]. (Рис. 5, 5). Ю. С. Асееву належить першість у виділенні самостійної переяславської архітектурної школи давньоруського часу, введення переяславських пам'яток до загальної схеми архітектури Давньої Русі [2, с. 110-112; 3].

На розкопки музею 1959 р. був запрошений Юрій Іванович Хіміч (1928-2003) – радянський, український архітектор, педагог, визначний художник, графік. (Рис. 4, 2). Народився у м. Кам'янці-Подільському. Закінчив Київський інженерно-будівельний інститут (1959), де згодом викладав (1964-1984). З 1986 р. викладачу Національній академії образотворчого мистецтва і архітектури, професор (1989), Заслужений художник та архітектор. Автор талановитих художніх серій «Пам'ятники архітектури Львова» (1960-1980), «Київ», «Чернігів», «Дніпро» (1950-1990), «Стародавній Кам'янець-Подільський» (1965), «Дерев'яне зодчество України» (1989-1990) та ін.

У переяславській експедиції Ю. І. Хіміч працював безпосередньо на розкопі. Збереглися світліни, де він разом з архітектором О. К. Козіним виконує польові креслення залишків Єпископських воріт XI ст. (Рис. 4, 3, 4).

У 1961 р. в складі Переяславської давньоруської експедиції ІА АН УРСР працював старший лаборант Інституту археології Анатолій Іванович Кубишев (1938-2001) – радянський, український археолог. (Рис. 3, 3). Народився в м. Старобільську Луганської обл. Закінчив історико-філософський факультет Київського університету ім. Т. Г. Шевченка (1960). У 1961-2001 рр. працював в Інституті археології. З 1974 р. очолював Херсонську новобудовну експедицію, яка досліджувала курганні пам'ятки Півдня України [6, с. 137-138]. Наукові інтереси дослідника були зосереджені на вивченні слов'янських та давньоруських пам'яток. На Переяславщині він досліджував Комарівське поселення X-XIV ст. (1964-1968) [5]. Розкопки в Переяславі 1961 р. були одними з перших в науковій біографії дослідника.

Таким чином, в означений період значний внесок у скарбницю археологічної науки було зроблено як досвідченими, так і молодими на той час дослідниками. Ці науковці власноруч доклали високе професійне вміння, розум та неабияку насагу у вивчення давньої історії Переяслава, сприяли розвитку як місцевої, так і української археології в цілому.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Асеев Ю.С. Дослідження кам'яної споруди XI ст. в Переяславі-Хмельницькому дитинці / Ю.С. Асеев, О.К. Козін, М.І. Сікорський, Р.О. Юра // Вісник академії будівництва і архітектури УРСР. – 1962. – № 4. – С. 57 – 61.
2. Асеев Ю.С. Памятник гражданского зодчества XI в. Переяславе-Хмельницком / Ю.С. Асеев, М.И. Сикорский, Р.А. Юра // СА. – 1967. – № 1. – С. 199-214.
3. Асеев Ю.С. Золоті ворота Києва та Єпископські ворота Переяслава / Ю.С. Асеев // ВКУ (Вісник Київського університету). – 1967. – № 8. – Вип. 1. – С. 45-58.
4. Асеев Ю.С. Исследование Михайловского собора в Переяславе-Хмельницком / Ю.С. Асеев, В.А. Харламов, М.И. Сикорский / Славяне и Русь. (На материалах восточнославянских племен и Древней Руси). Сб. науч. тр. /АН УССР ИА. – К.: Наукова думка, 1979. – С. 122-137.
5. Беляева С.О. Поселення дніпровського лівобережжя X-XV ст. (за матеріалами поселень поблизу сіл Комарівка та Озаричі). / С.О. Беляева, А.І. Кубишев– К.: Наукова думка, 1995. – 111 с.
6. Болтрик Ю.В. Пам'яті Анатолія Івановича Кубишева. Слово про Начальника / Ю.В. Болтрик, С.А. Скорий // Археологія. – 2001. – № 1. – С. 137-138.
7. Боровський Я. До 75-річчя з дня народження М. Ю. Брайчевського / Я. Боровський // Археологія. – 1999. – № 3. – С. 157-159.
8. Боровський Я. Пам'яті Михайла Юліановича Брайчевського / Я. Боровський // Археологія. – 2001. – № 4. – С. 163-165.
9. Брайчевский М.Ю. Археологические исследования в Переяславе-Хмельницком в 1958 году / М.Ю. Брайчевский, Ю.С. Асеев // КСИА. – Вып. 81. – 1960. – С. 112-116.

10. Бліфельд Д.І. Давньоруські пам'ятки Шестовиці / Д.І. Бліфельд. – К., 1977.
11. Бузян Г.М. М. І. Сікорський – археолог / Г.М. Бузян // Михайло Іванович Сікорський: творець історії й хранитель часу. – Переяслав-Хмельницький, 2013. – С. 139-183.
12. Вагнер Г.К., К 60-летию М. К. Каргера / Г.К. Вагнер, А.Н. Кирпичников // Советская археология. – 1963. – № 4. – С. 124-126.
13. Гешпенер-Лінка Н.В. Спогади про Всеукраїнське музейне містечко 1929-1939 рр. / Н.В. Гешпенер-Лінка // Лаврський альманах: Зб. наукових праць. – Вип. 11. – К., 2003. – С. 142-175.
14. Д. І. Бліфельд (1908-1966: Некролог) // Археологія. – К., 1966. – Т. 20. – С. 235-236.
15. Довженко В.И. Бліфельд Д. И. (1908-1966: Некролог) / В.И. Довженко // Советская археология. – 1967. – № 3 – С. 324.
16. Інститут археології Національної Академії наук України. 1918-2014 / Гол. ред. – П.П. Толочко. – К.: ВД «АДЕФ-Україна», 2015. – 668 с.
17. Каргер М.К. Памятники переяславльського зодчества XI–XII вв. в свете археологических исследований / М.К. Каргер // Советская археология. – 1951. – Т. 15. – С. 44–63.
18. Каргер М.К. Раскопки в Переяславе-Хмельницком в 1952–1953 гг. / М.К. Каргер // Советская археология. – 1954. – Т. 20. – С. 5–30.
19. Каргер М.К. Розкопки в Переяславі-Хмельницькому у 1952–1953 рр. / М.К. Каргер // Археологія. – 1954. – Вип. IX. – С. 28–53.
20. Кирпичников А.Н. Древнерусское оружие. Копья, сулицы, боевые топоры, булавы, кистени IX–XIII вв. / А.Н. Кирпичников // САИ – М. –Л.: Наука, 1966. – Вып. 2. – 147 с.
21. Кирпичников А.Н. Ладога и Переяславль Южный – каменные крепости раннесредневековой Руси / А.Н. Кирпичников // Новейшие открытия советских археологов. Тез. докл. – К., 1975. – Ч. 3. – С. 77-79.
22. Кирпичников А.Н. Ладога и Переяславль Южный – древнейшие каменные крепости на Руси / А.Н. Кирпичников // Памятники культуры. Новые открытия. 1977. – М.: Наука, – 1977. – С. 417–434.
23. Кирпичников А.Н. Михаил Константинович Каргер / А.Н. Кирпичников // Советская археология. – 1977. – № 3. – С. 333-334.
24. Кирпичников А.Н. Памяти Павла Александровича Раппопорта / А.Н. Кирпичников // Советская археология. – 1989. – № 3. – С. 297-298.
25. Колибенко О.В. Історико-краєзнавчі дослідження Переяславщини (археологічні джерела) / О.В. Колибенко, О.В. Колибенко. – Переяслав-Хмельницький, 2005. – Ч. 1. – 114 с.
26. Коринный Н.Н. Переяславская земля, X – первая половина XIII века / Н.Н. Коринный. – К.: Наукова думка, 1992. – 312 с.
27. Кот С.І., Бонда Р.І. Асеев Юрій Сергійович [Електронний ресурс] // Енциклопедія історії України: Т. 1. А-В / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України, Інститут історії України. – К.: В-во «Наукова думка», 2003. – 688 с. Режим доступу: /http://history.org.ua/encyclor&termin=Asieiev_Y (останній перегляд 30-11-2016).
28. Лизогуб Н. Роман Юра – дослідник архітектурних пам'яток княжого Переяслава // Переяславіка. Наукові записки. Збірник наукових статей. – Вип. 6 (8). – Переяслав-Хмельницький, 2012. – С. 144-147.
29. Малевская М.В. Церковь Михаила в Переяславле / М.В. Малевская, П.А. Раппопорт. – Зограф, Белград, 1979. – № 10. – С. 30–39.
30. Макаров Н.А. Памяти Леонеллы Анатольевны Голубевой / Н.А. Макаров // Российская археология. – 1997. – № 3. – С. 206-209.
31. М. В. Малевской-Малевич – 80 лет // Археологические вести. – № 6. – 1999. – С. 17.
32. Медынцева А.А. Б. А. Рыбаков – историк-энциклопедист нашего времени / А.А. Медынцева // Культура славян и Русь. – М.: Наука, 1998. – С. 3-29.

33. Мезенцева Г.Г. Дослідники археології України. Енциклопедичний словник-довідник / Г.Г. Мезенцева. – Чернігів: Сіверянська думка, 1997. – 205 с.
34. Моця Б. О. Роман Олександрович Юра – дослідник археологічної спадщини України // Могилянські читання 2007. – К., 2008. – С. 423-428.
35. Набок Л. Православні храми Переяславщини. Історія. Дослідження. Сучасність / Л. Набок, О. Колибенко. – К., 2007. – 176 с.
36. Найдич Д.В. Работа этнографического отряда комплексной Переяславо-Хмельницкой экспедиции / Д.В. Найдич // Краткие сообщения института этнографии. – Вып. II. – 1947. – С. 3; 36-42.
37. Раппопорт П.А. Древнерусские оборонительные конструкции с применением сырцово-кладки / П.А. Раппопорт // КСИИМК АН СССР. – 1953. – № 52. – С. 17–24.
38. Раппопорт П.А. Очерки по истории русского военного зодчества X–XIII вв. / П.А. Раппопорт // МИА. – М.-Л.: Изд. АН СССР, 1956. – №52. – 184 с.
39. Раппопорт П.А. Русская архитектура X–XIII вв. / П.А. Раппопорт // САИ. – Вып. Е1-47. – Л.: Наука, 1982. – 136 с.
40. Раппопорт П.А. Строительные артели Древней Руси и их заказчики / П.А. Раппопорт // СА. – 1985. – № 4. – С. 80-89.
41. Рыбаков Б.А. Отчет о раскопках 1945 г. в Переяславе-Хмельницком / Б.А. Рыбаков // НА ІА НАНУ. – 1945/10. – 9 с.
42. Рыбаков Б.О. Розкопки в Переяславі-Хмельницькому в 1945 р. / Б.О. Рыбаков // Археологічні пам'ятки УРСР. – 1949. – Т. 1. – С. 21-25.
43. Сергій Білоконь. Історик України. Персональний сайт. Personalia / Словник музейників України (1917-1943) / «Г» – Геппенер (Лінка) Надія Володимирівна. [Електронний ресурс] – Режим доступа: site:www.s-bilokin.name (дата звернення 30. 11. 2016). – Назва з екрана.
44. Сергійчук Володимир. Соборна пам'ять України: Календар-альманах 2012. – К.: ПП Сергійчук М.І., 2011. – С.136.
45. Тоцька І. Юрій Асеев // Пам'ятки України: історія та культура. – №4. – 2006. – С. 52-57.
46. Чернецов А.В. Крупный ученый, неповторимая личность. К 100-летию со дня рождения академика Б. А. Рыбакова / А.В. Чернецов // Вестник РАН. – 2008. – Т. 78. – № 6. – С. 538-548.
47. Шендрик Н.І. Довідник з археології України. Київська область. / Н.І. Шендрик. – К.: «Наукова думка», 1977. – 142 с.
48. Шовкопляс І.Г. Археологічні дослідження на Україні (1917–1957): [огляд вивчення археологічних пам'яток] / І.Г. Шовкопляс. – К.: АН УРСР, 1957. – 424 с. (С. 267-268, 301-302).
49. Юра Р.О. Звіт про роботу Переяслав-Хмельницької комплексної древньоруської експедиції ІА АН УРСР в 1960 р. / Р.О. Юра, М.І. Сікорський, Ю.С. Асеев // НА ІА НАНУ 1960/13. – 11 с.
50. Юра Р.А. Отчет о работе Переяславской древнерусской экспедиции Института археологии АН УССР в 1961 г. / Р.А. Юра // НА ІА НАНУ. – 1961/13. – 11 с.
51. Юра Р.О. Археологічні розкопки в Переяславі-Хмельницькому (в 1959-1960 рр.) / Р.О. Юра, М.І. Сікорський, Ю.С. Асеев // Наукові записки Переяслав-Хмельницького державного історичного музею. – Вип. 2. – 1960. — С. 89-91.
52. Юра Р.А. Отчет о работе Переяславской древнерусской экспедиции Института археологии Академии наук УССР в 1962 г. / Р.А. Юра // НА ІА НАНУ. – 1962/5. – 10 с.
53. Юра Р.О. Стародавні ворота Переяслава-Хмельницького / Р.О. Юра // УІЖ. – 1961. – № 2. – С. 155-157.
54. Юра Р.А. Отчет о работе Переяславской древнерусской экспедиции Института археологии АН УССР в 1963 г. / Р.А. Юра // НА ІА НАНУ. – 1963/12. – 9 с.
55. Юра Р.О. Нова пам'ятка архітектури XI ст. у Переяславі-Хмельницькому / Р.О. Юра // УІЖ. – 1965. – № 9. – С. 152-154.

56. Юра Р.О. Археологические исследования на посаде древнего Переяславля в 1965-1966 гг. / Р.О. Юра // Археологические исследования 1965-1966 гг. – М.: Наука, 1967. – Вып. 1. – С. 175-179.
57. Юрченко О.В. Дослідження археологічних пам'яток Переяславщини: історіографія (XIX – початок XXI ст.): Автореф. дис. ...канд. історичних наук: 07.00.01 / Переяслав-Хмельницький, 2013. – 20 с.
58. Юрченко О.В. Дослідження археологічних пам'яток Переяславщини: історіографія (XIX – початок XXI ст.); дис. канд. ... іст. наук: 07.00.06 / Олександр Васильович Юрченко. – Переяслав-Хмельницький, 2013. – 290 с.
59. Юрченко О.В. Михайло Сікорський – засновник переяславської археологічної школи / О.В. Юрченко, О.В. Колибенко // Краєзнавство. – 2013. – № 4. – С. 118-122.
60. Ясновська Л.Д. Д. І. Бліфельд – дослідник давньоруських старожитностей чернігівської округи / Л.Д. Ясновська // Село над Десною – Шестовиця: збірник статей і матеріалів. – С. 132-139.
61. BankGorodov. ru: Кирпичников Анатолий Николаевич [Электронный ресурс] – Режим доступа: /<http://www.bankgorodov.ru/famous-person/Kirpichnikov-Anatolii-Nikolaevich> (дата звернення 30. 11. 2016). – Назва з екрана.

Halyna Buzyan, Oleksandr Yurchenko

**THE RESEARCHERS OF ARCHEOLOGICAL AND ARCHITECTURAL MONUMENTS
OF PEREYASLAV 40 - 60'S OF THE 20TH CENTURY: MATERIALS TO THE
ENCYCLOPEDIA REFERENCE**

The materials about the researchers of archeological and architectural monuments of ancient Rus' Pereyaslav mid 40 – early 60's of the 20th century, which can be used in the preparation of the encyclopedic guide to the history of Pereyaslav are published.

Key words: *archeological researches, researchers, monuments, Pereyaslav, encyclopedic reference.*

1

2

3

4

Рис. 1. 1 – Б.О. Рибаків; 2 – Д.І. Бліфельд; 3 – Н.В. Лінка-Геппенер;
4 – А.М. Кирпичніков.

1

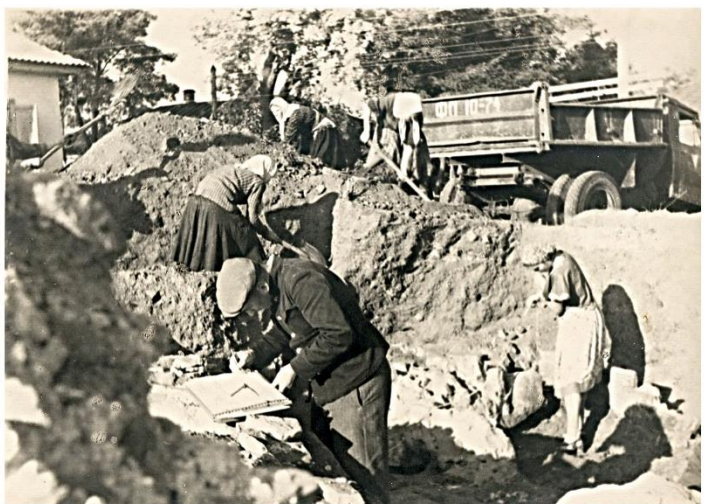
2

3

4

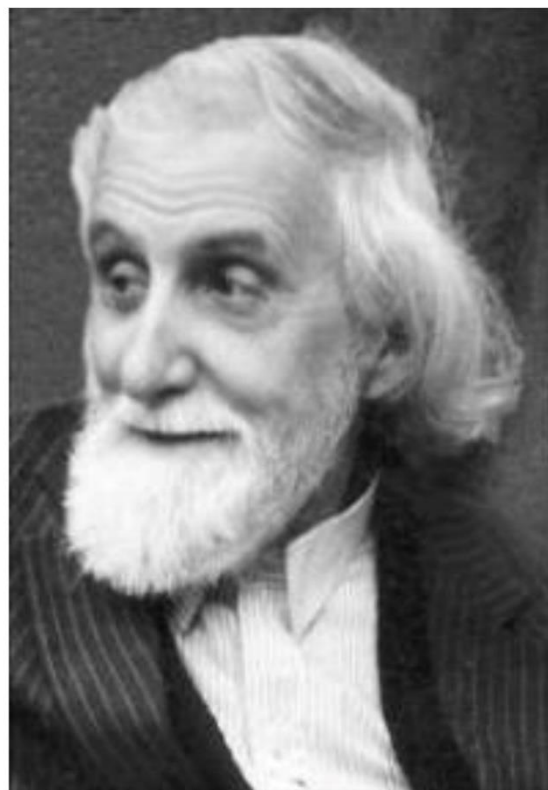

5

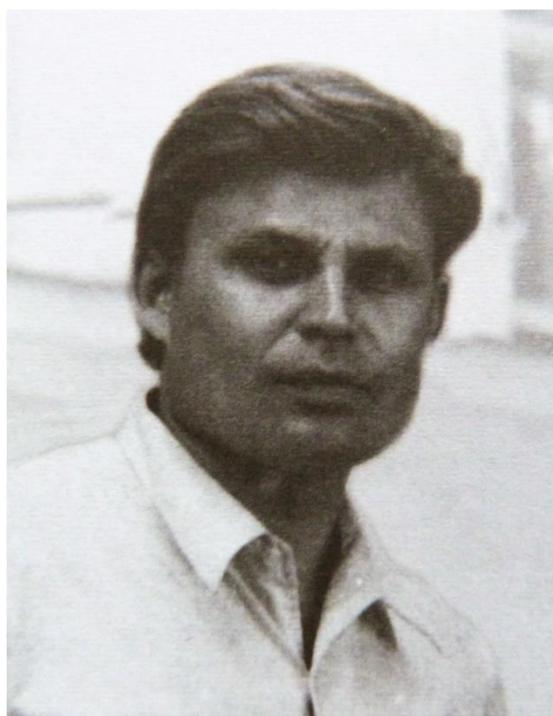
Рис. 2. 1 – М.К. Каргер на розкопках Михайлівської церкви XI ст. 1951 р.;
2 – М.К. Каргер; 3 – М.К. Каргер (справа) та В.Г. Заболотний на розкопках Михайлівської
церкви XI ст. 1951 р.; 4 – М.К. Каргер та П.О. Раппопорт на розкопках церкви-усипальні
XI ст. 1953 р.; 5 – П.О. Раппопорт на розкопках церкви-усипальні XI ст. 1953 р.

1

2

3

4

Рис. 3. 1 – П.О. Раппорт; 2 – М.Ю. Браїчевський; 3 – А.І. Кубишев;
4 – М.В. Малєвська-Малєвич.

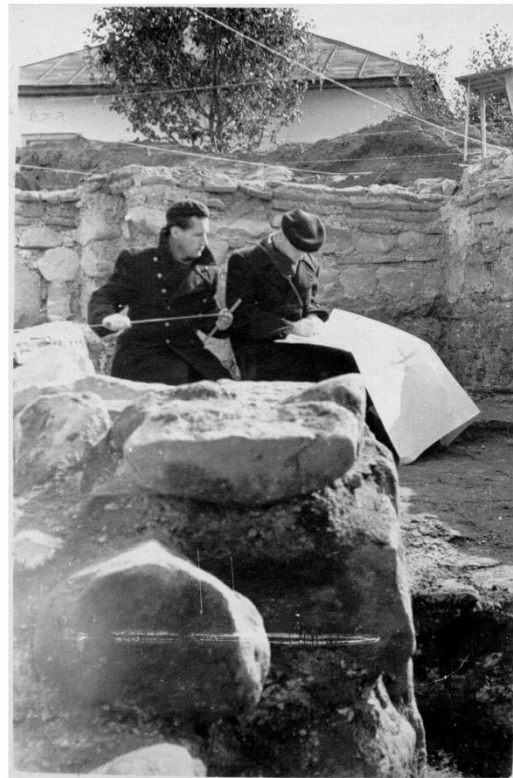
1

2

3

4

5

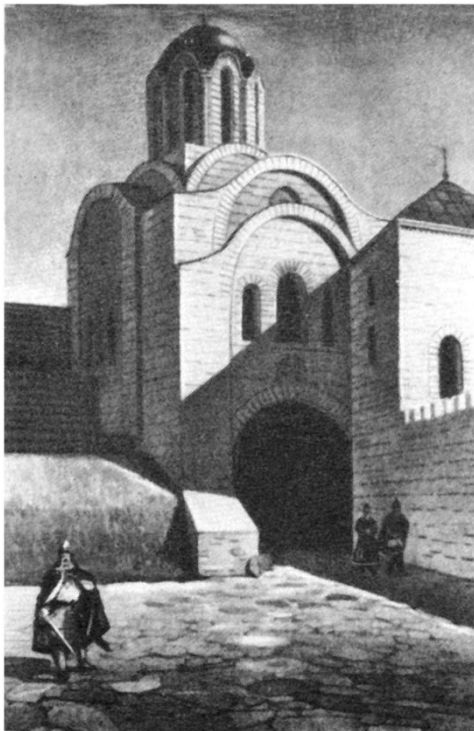
Рис. 4. 1 – Ю.С. Асєєв; 2 – Ю.І. Хіміч; 3 – на розкопках Єпископських воріт XI ст.: Ю.І. Хіміч (зліва) та О.К. Козін. 1959 р.; 4 – на розкопках Єпископських воріт XI ст.: Ю.І. Хіміч та О.К. Козін. 1959 р.; 5 – залишки Єпископських воріт XI ст. 1959 р.

1

2

4

3

5

Рис. 5. 1 – Р.О. Юра; 2 – на розкопках церкви Володимира Мономаха XI ст.: сидять (зліва направо) у першому ряду М.Ю. Брайчевський, Ю.С. Асєєв, у другому ряду – О.К. Козін, М.І. Сікорський. 1958 р.; 3 – Р.О. Юра з учасниками розкопок Єпископських воріт. 1960 р.; 4 – графічна реконструкція Єпископських воріт XI ст. Автор Ю.С. Асєєв; 5 – графічна реконструкція Михайлівського собору XI ст. Автор Ю.С. Асєєв.